

Я. С. Бляхарський*

ПРАВОВІ ОЗНАКИ ОПТОВОГО РИНКУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ

Електроенергетична галузь України в цілому, як і багато підприємств, які входять до її складу, є природними монополіями. Це, а також специфіка електричної енергії як товару визначають і специфічні умови функціонування ринку електроенергії, взаємин його учасників і конкуренції між ними. Загальноприйняте розуміння конкуренції, як можливості споживача у виборі більш дешевого і якісного товару, до сфери природної монополії застосувати видається неможливим. У той же час виробники електроенергії повинні мати ті ж стимули до здешевлення своєї продукції і підвищення її якості, як і підприємці, що працюють в умовах нормальної конкуренції.

Основними напрямками діяльності щодо реформування електроенергетики в більш конкурентну і ефективну галузь є: приватизація підприємств електроенергетики; перебудова структури галузі; дерегулювання (послаблення державного регулювання). Для світової електроенергетики і особливо для електроенергетики розвинених країн перебудова структури галузі характеризується широким розгортанням процесів щодо реалізації зазначених вище напрямів. Одним з найбільш дієвих інструментів підвищення ефективності роботи енергетичного сектора є запровадження оптових ринків електричної енергії¹.

В Україні оптовий ринок електричної енергії створено у 1996 р. шляхом підписання договору генеруючих та постачальних енергетичних компаній та прийняття постанови Національної комісії з питань регулювання електроенергетики України “Про початок оптового ринку електроенергії і тимчасовий порядок формування цін на ньому” від 09.04.1996 р. № 9². Мета створення ринку полягала у підвищенні конкурентоспроможності української економіки шляхом забезпечення потреб споживачів в електричній енергії за мінімальною можливою ціною на основі конкуренції між її виробниками та між постачальниками електричної енергії, надійного і безперебійного електропостачання споживачів, а також фінансової стабільності та прибутковості галузі і зацікавленості до неї з боку потенційних вітчизняних та іноземних інвесторів.

Незважаючи на тривалий період існування оптового ринку електроенергії, в Україні відсутні комплексні дослідження його правової природи, ознак та механізму діяльності. Окремі ж аспекти питання правового регулювання оптового ринку електричної енергії висвітлені у працях В. Авер'янова, О. Вітер, В. Головка, С. Єрмілова, О. Кільницького, М. Кулика, В. Лущкіна, А. Праховника, Ю. Продана, Б. Стогнія, А. Шидловського, В. Шамрай, Я. Шпака.

Правовою базою функціонування оптового ринку електричної енергії є, у першу чергу, прийнятий 16 жовтня 1997 р. Верховною Радою України Закон України “Про електроенергетику”³. Зокрема, цей нормативний акт визначає загальні положення діяльності оптового ринку електричної енергії та закріплює статус його суб'єктів, а також повноваження державних органів у цих відносинах. Законом встановлено, що купівля електричної енергії, виробленої на електростанціях, потужність чи обсяг відпуску яких більші за граничні показники, а також на вітроелектростанціях, незалежно від величини встановленої потужності чи обсягів відпуску електричної енергії (крім електричної енергії, виробленої на теплоелектроцентралях, які входять до складу енергопостачальників, для споживання на території здійснення ліцензованої діяльності), та весь її оптовий продаж здійснюється на оптовому ринку електричної енергії України. Функціонування інших оптових ринків електричної енергії в Україні забороняється.

© Бляхарський Я. С., 2008

* старший викладач кафедри трудового, земельного, екологічного, аграрного та господарського права Хмельницького університету управління та права

¹ Казанський С. В. Світовий досвід організації оптових ринків електричної енергії // Електропанорама. — 2008. — № 1-2.

² Про початок оптового ринку електроенергії і тимчасовий порядок формування цін на ньому: Постанова Національної комісії з питань регулювання електроенергетики України від 09.04.1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uazakon.com/document/spart91/inx91892.htm>.

³ Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997 р. // ВВР. — 1998. — № 1. — Ст. 1.

Зважаючи на те, що значна частина учасників оптового ринку електричної є монополіями, функціонування Оптового ринку електроенергії здійснюється також з урахуванням положень Закону України “Про захист економічної конкуренції” від 11 січня 2001 р.⁴, Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” від 7 червня 1996 р.⁵, Закону України “Про природні монополії” від 20 квітня 2000 р.⁶

Не менш важливий в аспекті регулювання відносин, що складаються на оптовому ринку електроенергії є Договір між членами оптового ринку електричної енергії України, який було підписано 15 листопада 1996 року⁷. У договорі врегульовано питання термінології, визначено органи оптового ринку електричної енергії, порядок їх створення і діяльності, загальні обов’язки членів ринку, його інфраструктуру, закріплено порядок внесення змін до договору. Договір містить невід’ємні додатки, які визначають економічні та фінансові механізми функціонування оптового ринку електричної — Правила оптового ринку електричної енергії, Інструкцію про порядок розрахунків, Інструкцію про порядок використання коштів оптового ринку електричної, Інструкцію про порядок нарахування та обліку витрат.

Слід зауважити, що юридичну природу договору між членами оптового ринку електричної енергії України визначити досить важко. На перший погляд, видається, що він є звичайним організаційним господарським договором. Однак за своєю юридичною технікою та складовими механізми регулювання відносин між суб’єктами оптового ринку електричної енергії договір між членами Оптового ринку електричної енергії нагадує нормативний акт. Так, договір приймається на загальних зборах учасників оптового ринку електричної; зміни і доповнення до договору приймаються на загальних зборах відповідно до процедури, передбаченої самим договором; договір підписується учасниками без застережень.

Окрім цього, згідно з ч. 2 ст. 180 Господарського кодексу України, господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов⁸. Для договору між членами оптового ринку електричної енергії України такої згоди недостатньо. Згідно із Законом України “Про електроенергетику” він повинен бути погоджений з центральним органом виконавчої влади, що здійснює управління в електроенергетиці, Національною комісією регулювання електроенергетики України та з Антимонопольним комітетом.

Також положення договору фактично є обов’язковими не лише для суб’єктів, що його підписали (на відміну від звичайного господарського договору, який породжує права і обов’язки лише для його сторін, крім чітко визначених винятків, зокрема передбачених ст. 636 Цивільного кодексу України⁹). Так, законодавство (практично усі умови та правила здійснення ліцензійної діяльності на Оптовому ринку електричної енергії) імперативно передбачає, що будь-яка діяльність на оптовому ринку електричної енергії здійснюється відповідно до договору та додатків до нього, а насамперед Правил ринку. Отже, будь-яка діяльність на оптовому ринку електричної енергії України здійснюється відповідно до договору, тобто його положення фактично є обов’язковими не лише для суб’єктів, які його підписали. Як зазначає у своєму листі Національна комісія регулювання електроенергетики України, усі учасники оптового ринку електричної енергії здійснюють свою діяльність в межах об’єднаної енергетичної системи України, тому порушення умов Договору одним з учасників впливає на всю роботу об’єднаної енергетичної системи¹⁰.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про електроенергетику”, оптовий ринок електричної енергії України — ринок, що створюється суб’єктами господарської діяльності для купівлі-продажу електричної енергії на підставі договору¹¹. Як бачимо, законодавець, розкриваючи дефініцію “оптовий ринок електричної енергії”, оперує терміном “ринок”.

⁴ Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. // ВВР. — 2001. — № 12. — Ст. 64.

⁵ Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р // ВВР. — 1996. — № 36. — Ст. 164.

⁶ Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 р. // ВВР. — 2000. — № 30. — Ст. 238.

⁷ Договір між членами Оптового ринку електричної енергії України від 15.11.1996 р. // Інформаційний бюлетень НКРЕ. — 1999. — № 1.

⁸ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР. — 2003. — № 18-22. — Ст. 144.

⁹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.

¹⁰ Щодо питання діяльності Оптового ринку електричної енергії України: Лист Національної комісії регулювання електроенергетики України від 27.12.2000 р // Інформаційний бюлетень НКРЕ. — 2001. — № 1.

¹¹ Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997 р. // ВВР. — 1998. — № 1. — Ст. 1.

Проблематика ринку достатньо ґрунтовно досліджується економічними науками. Водночас серед економістів відсутній єдиний підхід до трактування суті і змісту ринку. Під ним розуміють спосіб організації суспільного виробництва, спосіб поведінки суб'єктів господарювання, спосіб мислення, механізм регулювання попиту і пропозиції тощо¹². О. П. Овечкін, здійснивши аналіз ринку як правової категорії, визначає його як систему інститутів та відносин, які виникають між продавцями і споживачами при здійсненні різноманітних угод з метою задоволення їх потреб¹³.

С. О. Паращук пропонує розглядати ринок як врегульовану нормами права сукупність суспільних відносин, пов'язаних зі здійсненням на основі конкуренції підприємницької діяльності у певних сферах виробництва, продажу чи придбання взаємозамінних чи ідентичних товарів (робіт, послуг) на певній території. Вчений також виділяє наступні ознаки ринку, що мають правове значення: сфера підприємницької діяльності, суб'єкти ринку, територія (географічні межі) ринку. Зазначені ознаки можна поширити і на оптовий ринок електричної енергії.

На оптовому ринку електричної енергії України суб'єктами господарювання здійснюється господарсько-торгівельна діяльність, спрямована на купівлю-продаж електричної енергії. Електрична енергія як особливий товар має низку специфічних ознак. Так, її неможливо наочно виявити без допомоги спеціальних приладів; вона не підлягає накопиченню і зберіганню у значних кількостях; процес виробництва енергії як правило безупинний і нерозривно пов'язаний з її транспортуванням і споживанням; енергія при передачі споживається і не може бути повернута.

Сьогодні на оптовому ринку електричної енергії України уся вироблена в країні електроенергія купується державним підприємством "Енергоринок", яке продає її облэнерго. Останні постачають продукцію кінцевому споживачу. Така модель оптового ринку одержала назву — "єдиного покупця". За цією моделлю одна спеціально створена компанія закупає всю вироблену в країні електричну енергію та одночасно є єдиним оптовим продавцем електричної енергії розподільчим компаніям та великим споживачам. Модель єдиного покупця має певні позитивні риси: сприяє підтриманню єдиної оптової ринкової ціни, передбачає механізми захисту від ринкових ризиків, а також більш прості умови та механізми взаємовідносин членів ринку за наявності великої кількості продавців та покупців електричної енергії. Така система була прийнята в Європі в 60-70-х роках минулого століття. Однак як показала практика, вона не сприяла розвитку конкуренції між виробниками¹⁴. Водночас, як зазначає Дж. Ньюшлос, виробництво електроенергії на електричній станції потенційно надзвичайно конкурентна сфера діяльності, вона нічим не відрізняється від виробництва будь-якого іншого товару на заводі¹⁵. Тому вже з початку 80-х країни у країнах Європи були розроблені і втілені у життя інші моделі: лібералізована модель єдиного покупця, модель повномасштабного (обов'язкового) спотового ринку, модель двосторонніх договорів з балансуєчим ринком.

Лібералізована модель єдиного покупця вирішує недоліки моделі єдиного покупця у спосіб значного зменшення ринкової частки єдиного покупця. Останнє реалізується через надання дозволу певним споживачам (зазвичай дуже великим промисловим споживачам), а іноді і постачальникам, укладати прямі двосторонні договори на поставку електричної енергії з виробниками за цінами, що вільно обговорюються.

Модель повномасштабного (обов'язкового) спотового ринку передбачає створення обов'язкового пулу, через який всі великі виробники повинні продавати свою електричну енергію, і всі постачальники повинні купувати свою електричну енергію. Такий пул засновано на багатосторонній угоді. Ця угода є контрактом на пропорційну купівлю і продаж електричної енергії через пул, в якому визначаються всі необхідні умови для такої торгівлі.

¹² Государственное регулирование рыночной экономики / Под ред. И. И. Столярова. — М., 2001; Лебедев О. Т., Филиппова Т. Ю. Основы маркетинга. — М., 1997; Самуэльсон П. Экономикс. — М., 1999.

¹³ Овечкин А. П. Правовое регулирование товарного рынка. — М.: Сирин, 2002. — С. 7.

¹⁴ Кабмін міняє правила гри на ринку електроенергії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.newsru.ua/finance/29nov2007/reforma.html>.

¹⁵ Ньюшлос Дж. Весь мир пошел по пути реформ в электроэнергетике // Северный курьер. — 2001. — № 122.

Остання модель є більш складною, ніж інші моделі, і тому для її запровадження необхідне сучасне технічне обладнання. Складність цієї моделі полягає у тому, що через можливість учасників ринку укладати контракти безпосередньо між собою обсяги, зазначені у контрактах, мають бути узгоджені з роботою системи у реальному часі. Тому для учасників ринку встановлюються детально розроблені та обов'язкові правила, за якими вони надають повідомлення про обсяги електричної енергії, зазначені у контрактах, оператору системи. Особливо важливим є те, що на балансуєчому ринку для учасників створюються цінні стимули для наближення обсягів електричної енергії за контрактами купівлі-продажу до фактичних.

Суб'єктний склад оптового ринку електричної енергії також має свої особливості. Відповідно до ст. 1 Закону України "Про електроенергетику", учасниками оптового ринку електричної енергії України є суб'єкти підприємницької діяльності, які продають та купують електричну енергію на оптовому ринку електричної енергії України на підставі договору.

Усіх учасників оптового ринку електричної енергії можна поділити на дві групи. По-перше, це учасники, що набули такого статусу внаслідок підписання договору про створення оптового ринку електричної енергії. Слід зауважити, що при укладенні договору кожна із сторін підписувала його або як виробник електричної енергії, або ж постачальник електричної енергії. По-друге, учасники, які були прийняті як нові члени ринку. Аби набути такого статусу кандидат повинен виконати такі вимоги: отримати ліцензію на виробництво чи постачання електричної енергії, надати компетентному органу ринку всю обґрунтовану необхідну інформацію, достовірну в усіх аспектах; зареєструватися як суб'єкт підприємницької діяльності в порядку, передбаченому чинним законодавством; виконувати всі умови договору з дати вступу до членів ринку; виконувати всі інші вимоги, які можуть висувати органу оптового ринку.

Крім учасників, суб'єктами оптового ринку електричної енергії є:

- суб'єкт підприємницької діяльності, який здійснює оптове постачання електричної енергії, — оператор ринку;
- суб'єкт підприємницької діяльності, пов'язаний з диспетчерським (оперативно-технологічним) управлінням об'єднаної енергетичної системи України, — оператор системи;
- суб'єкт підприємницької діяльності, пов'язаний з передачею електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами, — оператор магістральних мереж;
- суб'єкт підприємницької діяльності, пов'язаний з передачею електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами, — оператор передачі місцевими мережами¹⁶.

Функцію оператора ринку та оптового постачальника електричної енергії виконує ДП "Енергоринок".

Реформування оптового ринку електричної енергії, яке зокрема передбачено Концепцією функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України, призведе до функції прямих відносин купівлі-продажу між виробниками та споживачами і відповідно доступу до учасників ринку не лише виробників і постачальників, але й безпосередніх споживачів електричної енергії. За таких умов ДП "Енергоринок" втратить одну з найважливіших наразі своїх функцій — перестане бути оптовим постачальником електроенергії.

Управління функціонуванням оптового ринку електричної енергії здійснюється:

- загальними зборами членів ринку, які можуть бути щорічними та позачерговими;
- радою ринку, яка виступає в ролі представника сторін договору при виконанні останнього (до складу Ради входять 10 голосуючих директорів, зокрема: 5 директорів від виробників електроенергії та 5 директорів від постачальників електроенергії);
- банкіра ринку — уповноваженого банку, у якому відкритий поточний рахунок із спеціальним режимом використання оптового постачальника;
- аудитора ринку — незалежної аудиторської фірми, яка здійснює аудит ринку від імені членів ринку;
- арбітражної комісії — комісії для вирішення спірних питань, пов'язаних з роботою оптового ринку електричної енергії.

¹⁶ Концепція функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 р. // ОВУ. — 2002. — № 47. — Ст. 2164.

Територія ринку — це територія, на якій споживачі набувають чи можуть набути, а постачальники реалізують чи можуть реалізувати електроенергію і не мають такої можливості за її межами. Оптовий ринок електричної енергії є загальнонаціональним ринком, оскільки діє у єдиному економічному просторі України.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо можливим зробити наступні висновки:

1. Договір, на підставі якого діє оптовий ринок електричної енергії має ознаки як господарського договору, так і нормативного акта.

2. Сьогодні в Україні діє оптовий ринок електроенергії “єдиного покупця”, який передбачає закупівлю усієї виробленої електричної енергії та її подальшу реалізацію постачальникам одним суб’єктом господарювання. Проте Концепцією функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України передбачено поступовий перехід до розвитку прямих відносин купівлі-продажу між виробниками та споживачами.

3. На оптовому ринку електричної енергії здійснюється торговельно-господарська діяльність, пов’язана з обігом особливого товару — електричної енергії.

4. Суб’єктами оптового ринку електричної енергії є не лише постачальники і виробники електроенергії, але й низка інших учасників, які здійснюють функціональне та організаційне забезпечення діяльності ринку. Зокрема, оператор ринку (ДП “Енергоринок”, яке є оптовим постачальником електричної енергії), оператор системи (виконує диспетчерське (оперативно-технологічне) управлінням об’єднаною енергетичною системою України), оператори магістральних та місцевих мереж забезпечують передачу електричної енергії магістральними та місцевими мережами. Склад суб’єктів оптового ринку електричної енергії залежить від стратегії державного регулювання доступу на ринок і темпів реалізації заходів щодо реформування електроенергетики.

5. Географічні межі оптового ринку електричної енергії поширюються на всю територію України в силу єдності енергетичної системи держави.

